

s formalno razdelanimi postopki planiranja. Sozd kot prostovoljna oblika združevanja delovnih in temeljnih organizacij je decentralizirana, asociativna organizacija, v kateri je namesto hierarhične administrativne koordinacije uveljavljeno načelo kolektivnega odločanja in sporazumevanja kot mehanizem koordinacija akcije delovnih organizacij in tozdov. Naša teza je, da je od tehnično-tehnološke osnove v sestavljeni organizaciji odvisno, kakšna je stopnja kooperativnosti, oportunitizma in usklajenosti interesov ekonomskih subjektov, kar vse bistveno vpliva na možnost, da se uresniči usklajeno delovanje sestavljenih organizacij s samoupravnim sporazumevanjem.

Uporabljena literatura:

- P. Earl, *The Corporate Imagination: How Big Companies Make Mistakes*, Inc. Armonk, New York 1984.
- Integracijski procesi v gospodarstvu, zbornik RI FSPN, Ljubljana 1983.
- Kavčič B., *Samoupravna organizacija dela*, DE, Ljubljana 1982.
- Hall H. R., *Organizations Structure and Process* PHI Inc. London 1974.
- Poročilo: Sestavljene organizacije združenega dela, RI FSPN, Ljubljana 1985.
- Ostojić S., *Samoupravne korporacije - struktura i funkcionisanje* SOUR-a, NIO Poslovna politika, Beograd 1984.

JOŽE KNEZ

Aktualnost protislovij družbene lastnine

Ob izidu knjige Bogomila Ferfile: »Družbena lastnina in razpotja našega časa«

V zadnjem času se je ponovno povečalo zanimanje znanstvenostrokovne javnosti za vprašanja družbene lastnine in njena protislovja. Morda zato, ker se kažejo v zelo neprijetnih pojavih, čeprav smo vedeli za njeno protislovno naravo v razmerah blagovne proizvodnje že prej.

O družbeni lastnini kot raziskovanja vrednem pojavu pišejo že znani raziskovalci družboslovja, to je ekonomije, sociologije in prava, ki razmišljajo o družbeni lastnini z vidika svojih zaokroženih teoretičnih pogledov in v luči teh skušajo ugotoviti, kako se družbenopolitična izhodišča tvorcev teoretičnega in praktičnega oblikovanja načel družbene lastnine E. Kardelja, B. Bakarića in drugih ter družbena praksa ujemajo z njimi. Pojavila pa so se tudi imena mlajše generacije, ki to obširno in zahtevno temo proučujejo na podlagi poznavanja naših in tujih avtorjev družboslovne misli in na tej podlagi in lastnih raziskovanj poizkušajo preverjati teoretična izhodišča in pojav naše prakse.

V sklopu teh razmišljanj, ki so omejena na različne vidike in pojave, je pristop B. Ferfile celovit. B. Ferfila raziskuje družbeno lastnino kot tako v svojem raziskovalnem projektu, posameznih drugih zapisih in v pričujočem študijskem zvezku.

Namen svojih raziskav in pisemenih prispevkov opredeljuje sam takole: »Tako sem si zastavil cilj, da proučim pomen in oblike (družbene) lastnine, da jo razčlenim in prikažem v vseh (večini) pomembnih aspektih ter ob upoštevanju dosedanjih znanj pridem tudi do novih ugotovitev.«

Pri tem njegovem namenu se opazno zaznavata dva prevladujoča vpliva časa, v katerem živimo, v katerem nastajajo nove ekonomske, pravne in sociološke kategorije družbene lastnine in v katerem piše B. Ferfila. To je najprej očitno razhajanje med razvitostjo materialnih produkcijskih sil in (ne)ustreznostjo teh kategorij za tako stopnjo razvoja ter še kriznost časa, ki jo razni pisci povezujejo z družbeno lastnino kot njenim povzročiteljem zaradi njenega (ne)delovanja, zgrešenosti njene zasnove ali njene zgodovinske preuranjenosti.

B. Ferfila se kot vsi drugi raziskovalci družbene lastnine sooča z ogromnimi protislovji med danimi razmerami in željeno (modelno) zamišljeno, po kateri naj se zadovoljivo usklajuje dvoje temeljnih ciljev socialistične družbe v blagovni proizvodnji, to sta ekonomska učinkovitost in socialna skladnost, vse to pa še v ekonomsko nerazviti, regionalno neenakomerno razviti, mali večnacionalni državi sredi ekonomsko in družbeno drugače usmerjenega svetovnega okolja, kar pomeni še nadaljnje protislovje med nameni in pogoji. Čeprav povsod poudarja to ločevanje med razvitostjo materialnih produkcijskih sil ter ekonomsko in sociološko zahtevnostjo zamišljenega modela družbene lastnine, pride do edino možnega in realnega konstruktivnega pogleda, v katerem družbeno lastnino opazuje kot razvojno kategorijo in se zato posveti obravnavanju njenih sestavin oz. predpostavkam ter poizkuša s kritiko njihove nepopolnosti in nekonsistentnosti najti rešitve za njihovo izpopolnitev. Povezuje jih tudi s kriznostjo sedanjih gospodarskih razmer in tudi z (ne)dograjnostjo kategorij družbene lastnine. V nekaterih dokazovanjih ga sicer ta kriznost zapelje v emocionalnost, kar seveda zmanjšuje analitsko ostrino in točnost, vendar se to dogaja tudi drugim ljudem (avtorjem). V tej zvezi na koncu svojega zapisa prizna: »Prevladuje inflacija kritike (včasih tudi vsega in za vsako ceno).

Takšno »večinsko stanje« (oziroma subjektivna ocena tega stanja) v družboslovnih disciplinah, ki so najbolj angažirane (ob politiki) v kreiranju našega socialnega okolja, pa nikakor ne pomeni označitve absolutne (+ -) vrednostne dihotomije na relaciji kritična - nekritična znanost. Mislim, da je tudi v znanstvenih krogih veliko kritičnosti na vižo »tulimo z volkovi« (kot je bila prej »zaželjena« nekritičnost, je sedaj kritičnost). Seveda takšno ravnanje (ki je verjetno večinsko v nekaterih disciplinah) »obračanja po vetru« številnim eminentam ne potrjuje njihove visoke znanstvene legitimacije.

Hočem samo opozoriti na neko vrsto »balkanske simplifikacije«, zaletavosti iz enega v drug ekstrem, na kar je bilo že večkrat opozarjano (Ciril Ribičič). Čeprav je v sedanji atmosferi težnja, da se ta pripiše le uradni, oblasti politiki (kar bi bilo mnogo laže rešljivo in manj zaskrblju-

joče), je takšna zaverovanost v »čudežni šimel«, ki bo razrešil vse probleme (ko jih bomo nataknilo nanj), mnogo boljše vsidrana tudi v znanosti in celotni družbi nasploh.

V tej smeri bi postavil tezo, da je v razglabljanjih o družbeni lastnini preveč prisotno poudarjanje rešitev, ki jih racionalno testirajo in potrjujejo ter obenem predlagajo (zahtevajo) razvite meščanske družbe, premalo pa je (dogmatsko razumljenih in plakatiranih Marxovih neoperativnih teoretskih navedb o socialistični družbeni lastnini je še vedno preveč) kreativnih iskanj in rešitev povezovanja (tendenčno) samoupravne stvarnosti in zakonitosti razvite blagovne produkcije.«

II

B. Ferfila navaja v študijskem zvezku veliko vprašanj, povezanih z družbeno lastnino. Metodološko se jih loteva tako, da raziskuje zgodovinski razvoj pojma in oblik lastnine, upošteva mnenje marksističnih klasikov in jugoslovanskih raziskovalcev in oblikovalcev, ki so se ukvarjali z njo, poizkuša izbistriti definicijo družbene lastnine za teoretično in operativno rabo, povezuje poglede različnih raziskovalnih disciplin na pojem, vsebino in pojavnne oblike lastnine in družbene lastnine posebej, vzporeja teoretična, to je modelska pričakovanja z družbeno prakso in razčlenjuje tudi odstopanja od modelskih pričakovanj, zlasti pojave erozije družbene lastnine, ter oblikuje predloge za družbeno prakso. Posebno obširno obravnava tisti del družbene lastnine, ki se nanaša na ekonomske odnose in ekonomsko dinamiko.

Čeprav je nemogoče enostavno definirati tako zapleten in vsestranski pojem, kot je družbena lastnina, in sicer kot odnos med ljudmi in njihov odnos do stvari, je avtorjevo prizadevanje za jasnejšo definicijo družbene lastnine vsekakor potrebno, saj prečesto podležejo enostransko usmerjeni pisci na glavo obrnjenemu tolmačenju družbene lastnine in razlagajo družbeno lastnino, kot si jo sami predstavljajo ali želijo.

V tej povezavi je pomembno avtorjevo opozorilo na interpretacijo tistih dveh posplošenih in v bistvu protislovnih definicij družbene lastnine, ki se glasita:

1. Družbena lastnina je lastnina vseh in nikogar
2. Družbena lastnina je lastnina vseh in vsakogar.

Prvo definicijo lahko spremenimo tako pojmovanje družbene lastnine, ki vsebinsko ustreza državni lastnini. Z drugo definicijo pa zagovarjamo tudi skupinsko lastnino.

V zvezi s prvo definicijo je pomembno avtorjevo opozorilo na besede E. Kardelja:

»Proizvajalna sredstva v družbeni lastnini pripadajo vsakomur, kdor dela, kot najpomembnejši objektivni pogoj njegovega dela in njegove svobode kot delavca in ustvarjalca. Toda do teh sredstev ne more nihče imeti nikakršnih privatnolastninskih pravic. V tem smislu (in samo v tem smislu, B. F.) je družbena lastnina od vsakogar in od nikogar«.

Torej prva definicija opredeljuje protimonopolno naravo družbene lastnine in tudi vse načine njene prakse, ki bi omogočili družbeno neenačnost izven prilaščanja po delu.

Z drugo definicijo je jasno izražena tista Kardeljeva opredelitev, ki pravi, da je »družbena lastnina skupna, razredna lastnina vseh delavcev in oblika individualne lastnine vsakogar, ki dela«. Na tej podlagi in ob upoštevanih temeljnega izhodišča, da so lastninski odnosi odnosi med ljudmi, zagovarja tudi avtor stališče, da je družbena lastnina sistem dolžnosti, ki izvirajo iz dela z družbenimi sredstvi in pravic, ki temeljijo na rezultatih tega delavčevega dela (tekočega in minulega) in se uresničujejo v odnosih med ljudmi, vendar tudi do stvari (družbena lastnina za proizvodnjo). V zvezi s strukturiranostjo družboslovnih ved, ki vsaka s svojega vidika opazuje in razlaga družbene procese, opozarja, da družbena lastnina ni samo pravna kategorija, ampak tudi ekonomska in sociološka, torej je celovita in zajema vso dinamiko in dialektiko proizvodnega procesa (t. j. proizvodne sile in proizvodne odnose) kot najširše družbene totalnosti. Pravni vidik družbene lastnine pisca v tem trializmu vznemirja zaradi prevlade prava nad drugimi bolj odločujočimi in pomembnimi pojavnimi oblikami odnosov, kot sta ekonomski in sociološki. To vznemirja danes tudi druge, saj je znana kontraproduktivnost našega pravnega gigantizma. Čeprav sam opozarja na svojo stvarno nepristojnost, zastavlja vprašanje, kjer ostaja še lastninski odnos. Opozarja na tri različne koncepte pravne znanosti:

1. Družbena lastnina kot pravna kategorija ni več niti lastninsko-pravna niti premoženjskopravna kategorija.
2. Družbena lastnina kot pravna kategorija ni več lastninskopravna, je pa še premoženjsko pravna kategorija.
3. Družbena lastnina kot pravna kategorija je še oboje: lastninsko-pravna in premoženjskopravna kategorija.

Pisec se odloča za tretji pogled, ki ustreza njegovim komentarjem k pogledom prava, ekonomije in sociologije na družbeno lastnino. Oblikuje ožji in širši pogled na ekonomsko in pravno definicijo družbene lastnine. V zvezi z ekonomskim pojmom lastnine mu pomeni povzeto po I. Maksimoviću (tudi A. Bajt) ožji ekonomski pojem tisto, kar si vsak ekonomski subjekt dejansko prilasti, torej prilaščanje produktov. Medtem ko mu širši ekonomski pojem odnosov na podlagi družbene lastnine pomeni celoto vseh procesov, od proizvodnje, delitve in menjave do porabe produktov. Ožji pravni pojem lastnine mu pomeni tisti del urejanja, ki je v določenem pravnem redu maksimum pravnega urejanja prilaščanja dohodka. Zelo obsežno pa razume lastnino v njenem pravnem pomenu, in sicer kot celoto pravnih norm, ki urejajo statično in dinamično stran lastnine kot pravni izvor ekonomskih odnosov, kot pravno nadstavbo produkcije družbe na določeni stopnji njenega zgodovinskega razvoja.

Sociološki pojem lastnine postavlja kot najširšo opredelitev lastninskih odnosov, kot temeljne značilnosti globalne družbe (družbene formacije),

ki se izražajo ali v težnjah družbene danosti (brezrazrednosti) ali v prevladujočih antagonističnih polarizacijah – torej kot razredno dinamiko družbe.

Opozoril bi še na tisti vsebinski vidik, ki lastninske odnose razčlenjuje po prvinskem dualizmu teh odnosov, ki ga Marx in Kardelj označujeta kot odnos do stvari in odnos med ljudmi in ki ima svoje pojavne oblike v dvojnosti odnosov do družbenih sredstev za proizvodnjo in do dohodka kot vira, prvo kot statičen in drugo kot dinamičen model za družbeno in osebno prilaščanje družbene lastnine.

Večji del svoje raziskave pisec posveča ekonomskim kategorijam družbene lastnine, njihovi statiki in dinamiki (procesom) in ob tem pomenu dela in nedela v odnosih, ki tvorijo delo (pozitivno in temeljno vsebino teh odnosov) ter nedelo (dohodek in premoženje na podlagi nedela ali tujega dela) kot njegov negativen in deformirajoči pol. Pri tem odpira široke poglede na same kategorije družbene lastnine in njihova protislovja ter na možna izboljšanja modela udejanjanja družbene lastnine, kar vse je obsežna enciklopedija pojmov in procesov, povezanih z družbeno lastnino v naših razmerah.

III

V celotni avtorjevi predstavitvi odprtih vprašanj družbene lastnine srečamo prav tako nekatera protislovja in nekatera stališča, v zvezi s katerimi bi lahko zastavili vprašanje, ali so odgovori, predlogi dosledni tudi ob takšni zasnovi družbene lastnine, kot jo avtor sam razlaga. V tej zvezi bi opozoril samo na dve vprašanji: prvo je vprašanje subjekta družbene lastnine in drugo vprašanje razširjene reprodukcije in pravic delavcev na podlagi minulega dela.

V zvezi s prvim vprašanjem se pisec strinja s tistimi sistemskimi teoretiki, ki vidijo kot subjekt v samoupravni družbi in s tem tudi subjekt družbene lastnine institucije, to je organizacije združenega dela in njihove širše asociacije oziroma njihov socialni substans – delovni kolektiv. Pri tem išče tudi še neoblikovan makros subjekt, ker hkrati priznava potrebo po nadomestitvi države. S tem seveda pri razvijanju te logike odpira tisto znano dilemo o upravljanju delavcev, ki jo najlaže opredelimo kot dilemo med samoupravljanjem in upravljanjem v imenu delavcev. Vprašanje odpira prav gotovo zelo številne teoretične in metodološke vidike (kar je tudi njegov namen), vendar je temeljna razlika pogledov v vprašanju, kdo je entiteta družbe v njeni totalnosti: človek ali institucija; oz. v produkciji: delavec ali organizacija (ne zanikajoč njuno dialektično povezanost obojega). Čeprav zveni vprašanje zelo poenostavljeno, pa se vendar v njem skriva vsa protislovnost pogledov na položaj delavca v združenem delu.

Prav gotovo bi bilo netočno zanikanje pomena organizacije za delovno storilnost, saj je to posebno (umsko) orodje, ki ga uporablja človek delavec za doseganje svojih proizvodnih smotrov, vendar kot orodje ostane vedno le sredstvo. Če sta bili organizacija dela in koordinacija v

zgodovini tudi sredstvo za zasužnjevanje človeka (delavca), je to njuna obrnjena slika, pogojena z nujnimi zgodovinskimi oblikami proizvodnih aktivnosti. Tudi v sodobnem času, ko neposredno podrejanje človeka in delavca v proizvodnih in v delovnih procesih nadomešča posredno podrejanje v najbolj splošni obliki kot podrejenost blagu in v konkretni kot njegovo podrejanje proizvodnim sistemom, je ta širitev odtujevanja protitok osvobajanju oz. razodtujenju človeka.

Vseeno pa ni točno, da za sodobno organizacijsko teorijo posameznik kot nosilec ekonomske aktivnosti ni zanimiv, temveč prav nasprotno – sodobne organizacijske teorije vključujejo vedno več človeka in delavca v polje svojih raziskovanj in teorij, čeprav zaradi težnje kapitala po večji presežni vrednosti. Zato je vpetost človeka (delavca) v trikot med njim samim (njegovimi interesi) in povezavami z drugimi ljudmi (delavci), s spajanjem njegovega dela s proizvodnimi sredstvi in z vso razvejanostjo zvez z drugimi deli združenega dela zelo zapleteno, pogosto konfliktno razmerje, ki ga v samoupravni družbi ne moremo omejiti na sistem razdelitve moči, kot je to običajen vzorec za odnose v razrednih in hierarhičnih družbah. Konstituiranje družbenega subjekta kot OZD (pravne osebe) bi pomenilo konstituiranje njihove notranje poslovodne hierarhije kot realnega nosilca družbene moči in v povezavi z drugimi podobnimi hierarhijami v družbi specifično slojevsko družbeno organiziranost, ki se izraža kot zveza birokracije in tehnokracije. Seveda lahko v tehnološke, poslovne in druge družbene procese posega delavec samo združen z drugimi delavci in s tehnologijo ter preko mikro- in makroorganizacije in z drugimi ustreznimi institucijami, vendar vse to izvira iz njega in se vrača k njemu (Kardelj). Zato je teoretična podlaga za znanstveni odgovor, ali je delavec sposoben, da ob naši razvitosti proizvodnih sil in celovitosti sodobne blagovne proizvodnje uresniči svojo ustavno vlogo, še kako skromna.

Ko govorimo o družbeni lastnini, ne govorimo o popolnoma delujočem sistemu z dolgimi in bogatimi izkušnjami, temveč o nastajajočem, ki ima malo izkušenj in mnogo težav pri svojem nastajanju. Govorimo torej o željenem ali mogočem modelu družbenoekonomskih odnosov, ki ga ne moremo še preverjati na podlagi že preizkušenih kategorij, ali na podlagi tujih izkustev iz drugačnih sistemov, kar avtor tudi priznava.

V tej zvezi torzo, ki se zaznava v avtorjevih stališčih do vloge delavca in s tem samoupravljanja, izstopa posebno očitno na področje razširjene reprodukcije in pravic iz minulega dela. Avtor se tukaj opredeljuje za neindividualizirano naravo pravic delavcev iz minulega dela s trditvijo, da ga, »če gledamo na nagrajevanje (delitve) na temelju minulega dela z makroekonomskega vidika, sploh ni«, ker se rezultati večje produktivnosti prenašajo delavcem kot povečana kupna moč njihovega dela. Avtor priznava, da nismo ustrezno rešili razširjene reprodukcije, vendar to ne povezuje z neustrezno vlogo delavcev pri tem, ampak meni, da bi moralo biti to vprašanje urejeno s ceno družbenih sredstev, planom, zakonom

normalne reprodukcije osebnih dohodkov, normalne v skladu z družbenimi in samoupravnimi sporazumi. Poleg prejšnje je to temeljna dilema nadaljnjega razvoja samoupravljanja in družbene lastnine kot njegove ekonomske vsebine. Opozoril bi na tisto nesporno ugotovitev, da delež akumulacije (naložb) v družbenem proizvodu Jugoslavije ni bil nikoli nizek (čeprav v zadnjem času na račun zadolževanja), vendar rezultati niso ustrezali naložbenim (akumulacijskim) prizadevanjem. Očitno je vprašanje razširjene reprodukcije v Jugoslaviji (podobno pa velja tudi za druge socialistične države) vprašanje njene kakovosti (učinkovitosti). Kakovosti pa ne zagotavlja voluntaristično prelivanje akumuliranih (privarčevanih) sredstev, ampak zelo intenziven motiv (interes) za smotrno alokacijo akumulacije, za snovanje, selekcijo in uresničitev kakovostnih razvojnih projektov (tehnološko, tržno, programsko in kadrovske). Za to zelo zahtevno in večplastno nalogo pa rabimo veliko iniciative, ustvarjalnosti in znanja ter zaradi tega motivacije zanje, kar naj bi omogočila kategorija skupnega dohodka in pravic delavcev na temelju minulega dela. Teoretična predpostavka obnašanja delavcev, da si bodo optimalno prizadevali za delo (intenzivnost), dobro gospodarjenje, učinkovito vlaganje, inovativnost v tekoči proizvodnji in v razvoju, in uspešna usklajenost med OZD preko trga in plana terjata celovitega delavca oz. njegov celovit odnos do tekočih in dolgoročnih, lastnih in drugih interesov.

Moje pripombe izvirajo iz drugačnega gledanja na vprašanje vloge delavca, na delavca kot takšnega in na družbo kot tako. Družbenega izven človeka (delavca) ni.

Družba je najprej velika skupina ljudi, ki jih vsebina družbenoekonomskih odnosov razmejuje od drugih družb. Je torej družbenoekonomska formacija, ki določa temeljne smeri odnosov in gibanj. Družbeni procesi, ki potekajo v njej (tudi ekonomski), so številna, večplastna in mnogovrstna prepletanja, prežemanja in interakcije ljudi in njihovih skupin v formalnih in neformalnih oblikah sodelovanja (organiziranja). Standardizacija (normizacija) njihovih načinov ravnanja in njihovih organizacijskih oblik z zakoni, zgodovinskimi izkušnjami ali z dogovori pomaga pri usklajevanju in krmiljenju družbenih odnosov. Postaviti to nad ljudi, pomeni postaviti tudi nad družbo, ker preneha nujno tekoče usklajevanje med normativnim (modelnim) in realnim in vodi v nasilno vzdrževanje teh standardov (totalna država), kar je mogoče le toliko časa, dokler se razmerje med normativnim in realnim ne razklene, toliko, da postane konflikt očiten. Nekateri teh elementov kažejo tudi na naše razmere.

Teh nekaj kritičnih pripomb ne zmanjšuje vrednosti celotnega avtorjevega pregleda – opozarja le na tiste dileme, ki povzročajo težave pri kazalcih med čisto institucionalno in organizatorično zamisljivo o združenem delu, kakor nekateri razlagajo družbeno lastnino in koncepcijo, v kateri delujejo živi ljudje (delavci), povezani s svojimi in drugimi potrebami, interesi in delovnimi razmerami in z družbenimi sredstvi kot njihovo proizvodno podlago, organizacijskimi možnostmi.